

Torgny Säve-Söderbergh

Problem för den humanistiska forskningen,
speciellt de "små" ämnas hotade ställning.

Låt mig först tala om vad jag inte tänker tala om.

Humanistisk forskning anses ibland nu genomgå en kris eller ett s k paradigmskifte, där den empiriska och positivistiska forskningen sägs ha spelat ut sin roll. Denna inomvetenskapliga debatt eller t ex debatten om humaniora kan och bör fylla en ideologisk funktion tänker jag här inte gå in på.

Jag tänker hålla mig på ett mera allmänt, s a s samhälleligt plan, och behandla problem såsom de avspeglas i forskningens och forskarnas arbetsvillkor och i forskningspolitiken, framför allt från svensk horisont. Att jag i stor utsträckning håller mig till Sverige kan väl ursäktas dels med begränsningen av mina kunskaper och erfarenheter, dels att debatten om humanioras existensberättigande varit särskilt livlig och ödesdiger där.

Låt mig vidare säga att jag, liksom många med mig, betraktar gränsdragningen mellan humaniora och samhällsvetenskaper som konstlad. Uppdelningen blir ur vetenskaplig synpunkt allt mindre gångbar och den har kommit att spela allt mindre roll i den forskningspolitiska debatten.

Att närmare definiera "småämnena" kan också ha sina problem. År 1981 gjorde en arbetsgrupp under Inge Jonssons ordförandeskap en utredning om de humanistiska ämnenas lokalisering, varvid framför allt de s k "små" ämnena skulle behandlas, dvs ämnen med få forskarstuderande och få lärare/forskare. Utredningen kom fram till att den inte kunde formulera någon entydig definition av begreppet "småämnena", men varje rimlig avgränsning gav vid handen att antalet "stora ämnen", t ex med fler än 50 nybörjare, är i stark minoritet (ca 4 språk och 3 historisk-filosofiska ämnen).

Om de s k "småämnena" hotas med förintelse eller utsvältning, så betyder det att praktiskt taget hela den humanistiska forskningen utanför de fåtaliga "stora" ämnena är i farozonen.

Det är också viktigt att erinra sig att de s k "småämnena" dvs de med få studerande och forskare, inte är små vad beträffar ämnesinnehållet. De kan representera stora kulturområden och t ex de s k "småspråken" kan ha en oändligt mycket större betydelse än just studerandesiffrorna ger vid handen. Som Bertil Malmborg har uttryckt det: "Det är endast avståndet och avsaknaden av tradition som gör kinesiskan till ett 'litet' språk".

Beträffande ämnesinnehållet kan just de s k "småämnena" på grund av de begränsade resurserna komma att svara för orimligt många forskningsaspekter och vida forskningsområden. Som ett exempel kan nämnas mitt eget ämne egyptologi, som behandlar alla aspekter av egyptisk

kultur från förhistorisk tid till medeltidens början och med så skilda metoder som kärnfysik och arkeologins alla andra moderna metoder, lingvistisk analys och teologiska utredningar.

Sådana speciallämnens framväxt har ofta berott på en persons insatser, oftast efter ett internationellt mönster, och har löpt enmansteaterns risk att försvinna med huvudaktörens bortgång. Men oftare har de betytt en förnyelse på en större sektor och varit embryot till en alltmer vittförgrenad forskning, en parallell till grundforskningens utveckling till tillämpad forskning, där grundforskningen av i dag blivit morgondagens tillämpade forskning. Det lilla specialistämnet har ofta kommit att inta en självklar plats i forskningsgemenskapens fasta uppbyggnad från att ha varit en riskfylld enmansföreställning på oklara och otrygga villkor.

Det som bland annat, och framför allt kanske i Sverige, utgjort ett hot mot dessa ämnen har varit ett krasst nyttoresonemang som kom att dominera bilden framför allt under 1950-talet och 1960-talet.

Endast den verksamhet, som kunde vara till samhällets nytta borde kunna påräkna samhällets stöd, endast sådan forskning som kunde leda till direkta fördelar för välfärdssamhället hade, menade man i debatten, ett existensberättigande. Detta kännetecknade väl framför allt 1955 års universitetsutredning och den därav betingade satsningen framför allt på teknik, naturvetenskap, medicin och i viss mån på samhällsvetenskap.

Humaniora kom på detta sätt i strykklask och bland annat det humanistiska forskningsrådets utredning "Humanistisk och teologisk forskning i Sverige" 1973 visade övertygande att denna forskning i Sverige i ett internationellt perspektiv blivit starkt eftersatt, en bild som trots senare satsningar alltjämt äger sin fulla giltighet.

Det blev förvisso inte bättre genom 1968 års universitetsutredning, där man dels skilde grundutbildning och forskning åt - administrativt och resursmässigt - dels lanserade universitet och högskolor framför allt som utbildningsanstalter med yrkesutbildning som mål, men att vara forskare räknades inte till yrkena.

Humanioras många små specialistämnen blev därvid "närmast en ostrukturerad restpost" som man klumpade ihop i en "kulturkommunikations"- eller "kulturvetarlinje".

Satsningen på utbyggnaden av den nya skaran av "högskolor" gjordes framför allt på grundutbildningen och humanistisk forskning fortsatte att sitta i kläm, även om humanistiska forskningsrådet fick ökade resurser som plåster på de värsta såren.

Så började emellertid en omsvängning.

Den sk "internationaliseringsutredningen" framhöll vikten av att förstå andra kulturer och deras samspel med vår egen, vilket givetvis förutsatte satsningar på en rad humanistiska ämnen - hur skulle målet annars kunna nås? Men under det att 1968 års universitetsutredningen med dess chockerande nationella begränsning blev genomförd, ledde internationaliseringsutredningens rakt motsatta intentioner endast till några smärre nya anslag.

Motsatsen mellan den svenska inställningen och den internationellt gångbara blev alltmer uppenbar.

Det kom säkert som en chock för många "rättänkande" universitetsutredare och u-landsexperter, när det befriade Moçambique och senare också det krigshärjade Somalia i första hand begärde inte tekniskt bistånd utan hjälp att organisera upp sin kulturminnesforskning och att återfinna sitt prekoloniala "jag". Flera afrikaner har uttryckt just den tanken, att för att kunna välja den rätta vägen in i framtiden måste man veta varifrån man kommer, känna rötterna, och förstå sin egen kulturella egenart.

Man började alltmer inse att flera som man tyckte "onyttiga" humanistiska ämnen hade en helt annan betydelse än man tidigare trott. Det till synes kuriosasamlade ämnet etnografi utvecklades via kulturantropologi till basen för u-landsforskning och forskning för u-landshjälp, och detsamma gällde ämnen som religionshistoria med religionssociologi och religionspsykologi. Semitiska språk blev den oundgängliga basen för islamologi, som blivit avgörande för handelsförbindelserna med arabländerna. Av affärsmän, ingenjörer, arkitekter okända kulturskillnader har varit orsaken till att stora order gått förlorade.

Utän egyptologin hade de stora tempelräddningarna i Nubien (Abu Simbel, etc) varit omöjliga, insatser som enligt nyligen gjorda rent bankmässiga investeringsanalyser varit mera lönsamma än många industriella u-landssatsningar genom att de turistvägen inbringa hårdvaluta, utan råvaruinsatser och med negligerbara personella resurser.

Honnörsorden över humanioras samhällsnytta i ordets vidare betydelse blev allt vanligare i den offentliga floran av utredningar och regeringspropositioner:

I prop 1976/77:59 uttalade statsrådet bl a att tonvikten på materiell odling måste balanseras av ett ökat intresse för människan och hennes totala livssituation. Satsningen på teknik, naturvetenskap och medicin måste nu balanseras med en ökad satsning på humaniora och samhällsvetenskap.

I den allt livligare allmänna forskningspolitiska debatten där forskningen alltmer utpekades som ett medel att föra Sverige ut ur dess krisläge, kom glädjande nog även humaniora in i bilden i allt högre utsträckning. Särskilt universitetskanslersämbetets utredningar och rapporter klarlade nödvändigheten att satsningen måste omfatta hela forskningsfältet. Man lanserade ett utbyggnadsprogram för humanistisk och teologisk forskning 1980 och även de olika fackliga organisationerna började nu inse att humanistisk forskning inte fick försummas.

SACO och TCO underströk detta i sina forskningspolitiska program och vid det socialdemokratiska partiets konferens i maj 1982 sade Olof Palme i sin inledning att "vi behöver framför allt en symbios mellan den tekniskt och naturvetenskapligt inriktade forskningen och den som gäller samhällsvetenskap och humaniora den humanistiska forskningen har ett omistligt värde i sig i ett demokratiskt samhälle"

Också LO's forskningspolitiska utredning uttalade sig positivt om humaniora - i glädjande kontrast till ett tidigare uttalande i en LO-tidning att forskning i egyptologi och franska språket var typ-exempel på missbruk av akademisk frihet -:

"I ett samhälle som tycks bli alltmer präglad av tekniken och där masskulturen tränger sig på är humanisterna alltmer betydelsefulla att medverka till en odling av kultur och civilisation".

"LOFO anser att de humanistiska vetenskaperna behövs, att språk, litteratur och historia är värt att ägna sig åt. De humanistiska vetenskaperna ska räta på ryggen. De har enorma uppgifter i att ge oss en bild av vad som händer i vår kultur och med vårt kulturarv".

Årets svenska budgetproposition är ett fullföljande av denna forskningspositiva linje, där hela fältet av forskning skall stödjas så långt finanserna tillåter - och egentligen längre än så - och där även humaniora får sin beskärda del. Bland annat får det humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet den procentuellt högsta ökningen av medel!

Detta kan behövas eftersom den svenska humanistiska forskningen varit den resurssvagaste i Norden, men som Inge Jonsson starkt understök vid den socialdemokratiska forskningskonferensen räcker det inte bara med pengar.

Problemet ligger i att med pengarnas hjälp och med andra medel råda bot på den andra bristen - tillgången på lämpliga forskare med fullgod kompetens.

Den långa negligeringen av humanioras behov av solid utbildning och den långa tiden av undernäring har fört till en kris ifråga om tillgång till kvalificerade forskare i en rad nyckelämnen. Detta är förvisso en varningssignal till andra länder och visar, vart en sådan svältpolitik leder. Jag önskar att de politiker som ställt in sig på hårda sparmål ifråga om humaniora - som fallet tycks vara här i Danmark - ville studera den svenska utvecklingen och därigenom undvika en helomvändning när det kanske redan är försent och insatserna därigenom måste bli oproportionerligt stora för att rädda en nära nog ohållbar situation - ohållbar både allmänskulturellt och t o m ur rent krassa nyttopunkter.

Forskarrekryteringen och utexamineringen av s k färdiga forskare - om man nu vågar kalla den som avlagt svensk doktorsexamen så - har blivit helt otillfredsställande på flera områden. Och även i de fall där rekryteringen kanske är tillräcklig, blir "output" av kvalificerade forskare otillräcklig för de krav samhället ställer eller kommer att ställa.

Inom en rad tekniska områden är det ju ett välbekant fenomen att industrin snappar upp forskarkandidaterna redan innan de blivit någorlunda färdigutbildade, vilket i det långa loppet medför brist på den högre nivån och på sådana som kan föra forskningen in på nya banor och skapa nya forskningsområden.

Detta fenomen finns också på en del humanistiska områden och även

inom samhällsvetenskaperna. För att nämna bara ett fall har det varit så inom medeltidsarkeologi på grund av samhällets starka behov på akademiska fältarbetare inom ämnet vid de stora grävningarna i medeltidsstäderna för att bereda plats för nybyggnader.

Orsakerna att forskarna låter sig lockas bort är givetvis att de under utbildning och ofta senare har en ekonomiskt otillfredsställande situation, otrygg och med låg levnadsstandard, med få karriärmöjligheter inom universitetet och osäkra möjligheter till en tillfredsställande slutplacering, som inte heller den med nuvarande professorslöner är så kolossalt lockande att den kan uppväga svårigheterna i "les rites de passage".

I många ämnen är både rekrytering och "output" otillfredsställande, vilket till stor del beror på att det saknas en attraktiv arbetsmarknad för dem som gjort uppoffringen att skaffa sig en doktorsexamen.

En utredning - Forskarutbildningens meritvärde (SOU 1981:30)-visar detta med all önskvärd tydlighet.

På en rad områden är doktorsexamen ingen eller i varje fall ingen större merit trots att man ofta i allmänna ordalag förklarar sin stora kärlek till forskning och forskningsmeriter. Vid de lärda verken (såsom riksantikvarieämbetet och riksarkivet) - som inte längre är särskilt lärda just på grund av en rekrytering med underskattning av forskningsmeriter - blir internrekrytering ett allt mer dominerande inslag med en mumifiering som följd, skolorna har en regional internrekrytering utan doktorsexamen som nödvändig merit för någon enda tjänstetyp, kulturarbetarsektorn - bibliotek, museer, radio, TV, kyrkan - är också föga benägen till annat än tomma honnörsord för forskningens allmänna värde.

Typiskt för läget är, att viktiga remiss-svar avstyrkte utredningens förslag att för vissa tjänster skulle fordras doktorsexamen för behörighet, även om avstyrkandena ledsagades av höviska artighetsbetygelser för forskningens allmänna värde. Hur skulle det kunna vara på annat sätt, när rekryteringen resulterat i att de flesta tjänster, även sådana med starka inslag av forskning, tillsatts med tjänstemän utan egentlig forskarutbildning?

Konsekvenserna har ännu inte blivit fullt ut märkbara genom att man en tid kunnat leva på gammal skåpmat och på ett restlager av forskare med gammal grundlig forskarutbildning, men de kommer givetvis att bli allvarliga, särskilt för de små specialistämnena med få naturliga samhällssektorer som avnämare.

Eftersom ämnenas resurser naturligt nog avvägs mot deras behov grundat på antalet aktiva forskare inom ämnet får man den effekten som man också har inom tidningsvärlden - den nedåtgående spiralen. Dålig rekrytering av forskare leder till allt sämre tillgång på personella och finansiella resurser, och därav följande omöjlighet att åtaga sig externa uppdrag för andra samhällsorgan. Därigenom kan "småämnena" med små basresurser inte fullgöra en annars eftertraktad service eller i sig nödvändig forskningsinsats åt samhället, helt enkelt därför att man inte kan frigöra den fåtaliga personalen, har redan otillräckliga lokaler eller inte har för uppdraget nödvändig speciallitteratur eller utrustning.

I sådana fall hamnar ett "småämne" lätt i en nedåtgående spiral.

Först stagnerar det, så går det bakåt och får därför allt mindre resurser i konkurrens med andra ämnen och till sist blir det bort-rationaliserat.

En viktig del av kulturarvet har förspillts, en lucka i kulturen har uppstått som det tar lång tid att fylla om det överhuvudtaget blir möjligt!

Sådana faror måste mötas i tid och det kräver inte bara pengar. Forskningsprojekt vid en institution kan givetvis öka dess forskningspotential och föra upp det på nytt i en uppåtgående spiral, särskilt om forskningsprojektet kan införlivas i en fastare organisation vid universitetet eller på annat håll i samhället. Men för att man skall lyckas krävs också att man skapar av en betydligt mera betryggande forskarkarriär inom och utom universitetet, en bättre arbetsmarknad och tillfälle till fortsatt forskning t ex inom ett lärt verk eller ett bibliotek, något som nu blivit alltmer av en illusion.

I det internordiska samarbetet har vi länge givit våra kollegor följande tumregel ifråga om utbildning och forskning: "Vad Ni gör så gör inte som vi i Sverige!" Inte minst har detta gällt behandlingen av humaniora.

Nu kanske vi äntligen har anledning att ändra det till "Gör inte som vi i Sverige har gjort".

Genom många underlåtenhetssynder har mycket förslösats, många forskarbegävningar förblivit outnyttjade, allmänbildning och verklig expertis har riskerat att bli alltmer tunnsädd och betydelsefulla ämnesområden saknas för samhället viktiga forskare och forskningsresultat som bas för ett rationellt beslutsfattande, bl a men alls inte uteslutande i kulturfrågor. Man har också börjat inse vikten av att samhället får ett ständigt tillskott av människor som genom en forskarutbildning - djupare sett egentligen oberoende av i vilket ämne - fostrats till kritisk precision, till vana att sovra fram väsentligheter, att organisera och rationellt behandla stora datamängder. Man börjar alltmer förstå, att också den allmänna bildning och det tankesätt som forskningsarbete inom humaniora ger är en väsentlig kulturtillgång och att även inom affärsvärldens internationella krets en allmänbildning av djupare art är en nödvändig tillgång för framgång.

Alltför länge har man i Sverige riskerat dessa tillgångar och vi hoppas innerligen att detta måtte bli ett varnande exempel för de politiker och rationaliserare i våra grannländer som kunde tänkas ägna sig åt den futila tanken att bättra på statens finanser genom att lägga beslag på humanioras tillgångar, som i dessa sammanhang verkligen är den fattiga änkans skärv.

Men för att en helomvändning som den i Sverige skall lyckas, för att en katastrof i Danmark skall kunna undvikas, krävs det inte bara att samhället ställer upp med nödvändiga resurser och förbättrade arbetsvillkor.

Det ställs också krav på de humanistiska forskarna och forskningsledarna själva. De måste ställa upp på samhällets villkor och sätta in sina specialiteter i görligaste mån i större och gärna också

allmänbegripliga sammanhang, vilket givetvis inte behöver eller får medföra att långsiktiga forskningar negligeras eller att en teoretisk-metodiskt inriktad forskning svältföds - den är givetvis lika viktig som grundforskningen är för den tillämpade forskningen.

Men framför allt tror jag, i likhet med Inge Jonsson, att humanioras samhällsrelevans i första hand är en fråga om vetenskaplig kvalitet och i andra hand om val av studieobjekt.

Och vidare tror jag - ja, jag är övertygad om det - att om inte de etablerade forskarna lyckas dela med sig av entusiasm för forskningsarbetet och tro på forskningens betydelse, ja, då är samhällets allra mest välvilliga satsningar ändå förgäves. Där tror jag att vi alla som fått privilegiet att leva i forskarsamhällets lustgård har en stor uppgift och har en tacksamhetsskuld att betala.

Diskussion om humaniora

Den store op- og nedgang i studentertal har især ramt de store skolefag. Visse ikke-sproglige små fag er ret konsoliderede i tal (Norge). De "små sprog", som ofte spænder meget vidt både geografisk og historisk, er mest udsatte; et fag skal nu engang helst have en vis størrelse for at skabe sit milieu. I Finland er situationen nærmest katastrofal, fx Asien- og Afrikaforskningens; politikerne forstår ikke betydningen, og niveauet må nødvendigvis dale, bl.a. fordi forskerne stadig selv må finansiere deres egen ajourføring.

Til bevillingsmyndighederne og naturvidenskaben må det siges, at også humaniora har internationale behov og traditioner, bortset fra at udvekslingen p.t. ligger næsten stille i alle fag. Der er ingen kategoriforskel mellem fagområderne. Opstiller man ensartede modeller og krav, kommer humaniora imidlertid let i klemme. I Danmark lider man bl.a. under formentlig besparende sammenlægninger af mindre enheder og under favorisering af nye institutioner på gamles bekostning. Det kan have så besynderlige følger som en - dog i sidste øjeblik afværget - nedlæggelse af den eneste danske universitetsstilling i finsk!

Forholdet mellem humaniora og samfundsfag rejser problemer i en politiseret tid; i Sverige er de to områders forskningsråd slået sammen, på Island er der ikke noget for humaniora. - Helt andre vanskeligheder flyder af gymnasiets nedvurdering af visse fag, fx de klassiske sprog.